

AZ 1663—64-IK ÉVI HADJÁRAT.

Rasid efendi, török historikus, művéből.

Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat május havi ülésén.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Magyarország területe több századon át volt színhelye azon változatos kimenetelű háborúknak, melyekben magyar s más keresztény seregek és török hadak állottak szemben és mérköztek meg egymással. Ezen, magyar földön lefolyt háborúknak történetét mindeddig inkább csak az egyik mérköző fél, a magyar, vagy keresztény fél följegyzései alapján ismerjük; míg azon adatok és felvilágosítások, melyek az ellenfél, a török, részén találhatóak, csaknem teljesen ismeretlenek előttünk. Már pedig világos dolog, hogy ama hosszú korszakra vonatkozó hadtörténeti ismereteink részint egyoldalúak, részint nagyon hiányosak lesznek mindaddig, a míg azok egyedül saját kútfőinken alapszanak, a másik részen levő forrásokat pedig mellőzzük. Hogy a magyar, vagy keresztény seregek egyik vagy másik hadi tényét értéke szerint kellőleg méltányolhassuk, nem elég csupán ezeknek körülményeit ismernünk, hanem az ellenfél részén is figyelmünkre kell méltatnunk minden mozzanatot; e tekintetben pedig a saját kútfőink nem adnak, mert nem is adhatnak, kellő felvilágosítást igen sok dologra nézve. Egy szóval: a magyar nemzetnek a törökkel való érintkezését nem lehet ismernünk a maga valóságában — a török történeti irodalom felhasználása és értékesítése nélkül s erről, úgy hiszem, mindenki meg van győződve annyira, hogy az előleges bizonyítás alól fölmentettnek érezhetem magamat.

A nagyon gazdagnak mondható török történeti irodalom igen sok becses anyagot tud szolgáltatni hadtörténelmünk részle-

tesebb és teljesebb ismeretéhez; mert nemcsak egy-egy korszak eseményeit tárgyaló művekben találunk hazánk történetére vonatkozó részeket, hanem vannak olyan historiai munkák is, melyek kizárólag egy-egy hadjáratról, vagy egy-egy vár ostromáról szólnak. Így pl. csak magát, a mohácsi ütközetet két külön, specialis munka tárgyalja; Szigetvár elfoglalását szintén két külön munka adja elő, s ezek mellé sorakoznak a Kanizsa, Eger, Szeged, Temesvár stb. ostromáról írott naplók.

Mindezen historiai műveknek pedig — mint ezt már Vámbéry is kiemelte «A török történeti irodalomról» szóló értekezésében ¹⁾ — kiváló és dícséretes tulajdonságuk a *hitelesség* és *részletesség*, mit azon körülményből érthetünk meg, hogy legtöbbjük vagy hivatalos naplóíróktól (rúznámedsi), vagy más szemtanúktól, vagy az országos, hivatalos historikusoktól ered. Hogy pedig a hivatalos naplővezetők milyen buzgalommal és lelkiismeretesen teljesítették feladatukat, mutatja az, hogy egy ilyen rúznámedsi Esztergom, egy másik pedig Eger ostroma alkalmával a csatában vesztette el életét.

A magy. tud. akadémia történelmi osztálya ugyan már néhány évtizeddel ezelőtt elismerte a török historiai irodalomnak fontosságát hazai történelmünkre s el is határozta néhány török történeti munkának lefordíttatását: de azért a török történeti irodalom még ma is terra incognita történetírásunkra nézve; tudtommal legalább mindössze kilencz czikkből áll az, a mi a török forrásokból, magyarra van fordítva s magyar folyóiratokban megjelent, ú. m. Repiczky Jánostól: 1. *Mohácsi* ütközet, török forrásokból (Magy. Történelmi Tár, I. 1855), 2. *Zentai* ütközet, tör. írókból (Új Magy. Muzeum, I. 1851/2), 3. Rasid története *Budának* 1684-ki ostromáról (Család Könyve, 1855, I.), 4. *Győr* elfoglalása, Naima szerint (u. o. 1857. III.); Vámbérytól: 5. A *mohácsi* ütközet, Pecseviből (Új Magy. Muzeum, 1860, I.), 6. *Belgrádi* és más magyarországi győzelmek, Pecseviből (u. o. II.), 7. *Szolimán* harmadik és negyedik hadjárata, Pecseviből (u. o. 1860. I.), 8. Hunyadi hat legnagyobb csatája, Szead-ed-din-ből (Magy. Tört. Tár, XI. 1862); Gömörly Gusztávtól: 9. *Pétervárad* ostroma 1694-ben, oszmán kútfőből (Hadtört. Közl. 1890. I.).

¹⁾ Magy. Akad. Értesítő, szerk. Toldy F. 1861–62. évf.

Azonban azt mondhatná valaki, hogy a török történelmi munkák hozzáférhetőek és rendelkezésünkre állanak Hammer «Geschichte des osmanischen Reiches» (4. Band, Pesth) című művében, tehát ennek közvetítésével értékesíthetjük a török irodalomból nyerhető ismereteket is. Erre mi ezt feleljük: Először is Hammer nem használt fel, mert nem ismert, minden olyan török történelmi munkát, mely hazánk történetére vonatkozik. Másodsor: a tényleg meglevő adatoknak csak kis részét ismerhetjük meg munkájából, mert ő a maga céljához képest használta fel a török írókat. Harmadsor: nem mindegy az, hogy közvetlenül az eredeti forrásból veszszük-e az adatokat, vagy pedig már másodkézből. Negyedszer — s ez a legfontosabb ok — Hammer nem mindig és nem mindenben megbízható; mert akárhányszor mást mond, mint az a török író, a kit művének lapszáma szerint idéz s e hibát nemcsak botlásból és gondatlanságból követi el, hanem sokszor szándékosan is. Ez ítélet szigorúnak látszik, de igazságáról mindenki meggyőződhetik, a ki utána jár a dolognak s arra nézve, hogy nemcsak én mondok ilyen ítéletet, hanem előttem már más is mondott, idézem Vámbéry nyilatkozatát, ki «A török történelmi irodalomról» szóló akadémiai székfoglalójában ezeket mondja Hamerről: ¹⁾

«Az ozmán írókat vezérfonalul használván, többek adatait sokszor szó szerinti fordításban is vette át. E körülmény . . . azon tévútra vezethetne, hogy a nevezett tudós adatait hiteleseknek tarthatván a keleti írók anyanyelvükre lefordítását, mint szükségtelet, mellőzhetőnek tekintsük. Fájdalom, a dolog nem így van. Hammer századunk legnagyobb orientalistáinak egyike . . . . de kár, hogy ritka tulajdonait, kivált nagy történelmi műve összeállításában, *lelkiismeretlen részrehajlásának* fölládozta és vas szorgalma daczára olyan *hibákat követ el*, melyek kezdőnek is nagy nehezen bocsáthatók meg. Hammer történelmének *szellemi iránya*, nem különben az ebbeli vétkei a T. Akadémia előtt, valamint az öszves tudós világ előtt eléggé ismeretesek. Sajnos, de magában véve még nem annyira feltűnő, mint azon *nyelvbéli hibák*, melyeket mindannyiszor elárul, valahányszor az olvasó meggyőzésére

¹⁾ Magy. Akad. Értesítő, szerk. Toldy F. 1861—62., II. 104. l.

a török írók előadását az eredeti szöveg lefordításával idézi . . . . Ismétlem, bizalmatlanságot költhet bennünk . . . . *gondatlanság és részrehajlásból* elkövetett hibái által.»

Azon két körülményből, hogy a mit eddigelé hozzáférhetővé tettünk a török történeti irodalomból, még nagyon kevés, s hogy az ezt közvetítő forrás sokban nem kielégítő és nem mindenben hiteles: önként következik, hogy magukhoz, az eredeti kútfőkhöz kell fordulnunk s értékesítenünk kell őket; mert hiszen *a török historiai irodalom a törökök után mindjárt első sorban minket, magyarokat érdekel*. Kinek a hibája, ha nem a mienk, az, hogy míg pl. *Szead-ed-din* olaszra, *Naima* angolra, a *Mohácsnéme* pedig francziára le van fordítva, addig mi csak néhány töredéket tudunk felmutatni nyelvünkön azon irodalomból, mely bennünket közelebről érdekel, mint az olaszokat, angolokat és francziákat. Nem visszás állapot-e az, hogy a magyar történetíró, ha a *mohácsi* ütközet részletes leírását akarja ismerni, *franczia* fordítást kell használnia? A mulasztást mindenestre pótolnunk kell s bizonyára jobb későn is, mint soha!

A török történeti irodalomról tudnunk kell, hogy az kétféle, t. i. hivatalos és nemhivatalos jellegű. Már az első szultánok idejében voltak egyes emberek, kik az átélt korszak eseményeit, a fennmaradt szájhagyományokkal együtt, följegyezték, s mint ilyenek a török történetírás alapköveit lerakták. De II. Murád (1421—1451) óta minden szultán udvarában megtaláljuk a hivatalos historikusokat, az ú. n. *vakánúvisz*-okat, kik eleinte kezdettől fogva korukig irták meg az ország történetét, későbbben pedig, 1591-től kezdve (*Naima* historikus óta) csak egy-egy korszakot, a közelmúltnak eseményeit tárgyalták, mindegyik ott vevén fel az események fonálát, hol hivatalbeli előde hagyta. E hivatalos historikusok fő forrásai voltak az okmányok és naplók. Az *okmányok* őrzésével a *nisandsi* (a szultáni aláírást képviselő jegyrajzoló) volt megbízva, ki minden, hivatala idejében kelt országos iratnak egy-egy másolatát tette le az állami levéltárba. A naplóvezetőknek (rúznamedsi) mindig a szultán, vagy vezérek közelében kellett lenniök, hogy a történeteket pontosan és részletesen följegyezzék s hazatérésük után naplóikat (rúzname) a hivatalos történetírónak átadják. Ha még ehhez hozzáveszszük azt a körülményt, hogy a

hivatalos, vagy állami historikusok 1591-től kezdve, vagyis Naimától fogva minden idejüket a történetírásnak szentelték, kizárólag műveik szerkesztésével foglalkozván, s hogy — a mennyiben minden ilyen historikus csak már megholt, vagy többé nem szereplő szultánok és más intéző egyének tetteit írta meg — az igazságot bátran s egészen őszintén kimondhatta: könnyen meggyőződhetünk a török történelmi munkák egyik kiváló tulajdonságáról, a *hitelességről*. A másik, dicséretes tulajdona úgy a hivatalos, mint a nemhivatalos történelmi műveknek, valamint a naplókknak, monographiáknak és helyrajzoknak is a *részletesség*, a miben néha annyira mennek, hogy pedans szórszálhasogatással nyomozzák az egyes adatokat és szinte kifárasztó hosszadalmassággal tárgyalják az eseményeket, — a mi azonban mindenesetre nagyobb hasznára van hazai történetünk ismeretének, mint ha helyette történet-philosophiai elmékedéseket találánk.

A hivatalos történetírók sorában a kilencedik helyet foglalja el *Rasid efendi*, kinek 1740-ben (hidsre szerint 1153) Konstantinápolyban megjelent, három kötetes munkája az 1661. (1071) évtől 1722-ig (1133) terjedő korszak eseményeit tárgyalja s kinek művéből ez alkalommal az 1663—64. évi hadjárat leírását szándékozom megismertetni.

Műve ugyan — mivel összesen 61 év eseményeit öleli fel — nem lehet olyan részletes, mint a csak egy-két év eseményeire terjedő, vagy egy-egy vár ostromát tárgyaló egyéb historiai munkák és naplók: de ez a körülmény semmit sem von le azon érdeméből, melylyel a magyar történetírás hasznára válhatik.

Ezek előrebocsátása után immár áttérhetünk tárgyunkra, az 1663—64-iki hadjáratnak ismertetésére, a mint ennek lefolyása az ellenfélnek, a töröknek, hivatalos történetírásában van megörökítve.

Ismertetésemben folytonosan figyelemmel leszek Hammer munkájára, feltüntetve, hogy mit és mennyit ismerhetünk utána Rasid művéből s helyreigazítva egy két hibáját.

* * *

Az 1663—64-ki hadjáratra — a török felfogása és ítélete szerint — a bécsi udvar, illetve I. Leopold kényszerítette rá a por-

tát, mely pedig — mint a nagyvezír szóban és írásban is szüntelenül hangoztatta — minden áron a béke fentartása mellett volt. Hogy a töröknek álláspontjára helyezkedhessünk, rövid visszapillantást kell vetnünk az előző évek eseményeire.

II. Rákóczy György, mint tudjuk, igényt tartván a lengyel trónra, 1657 elején haddal indult Lengyelországba, — a porta beleegyezése nélkül és a bécsi udvar intései daczára. A szultán nem csak a tatár khánt küldte kiűzésére és megbüntetésére, hanem azt is követelte Erdély rendeitől, hogy helyette más fejedelmet válaszszanak; később a nagyvezír, Köprüli Mohammed, kiadatását is követelte. I. Lipót azonban több ízben közbe vetette magát érte a portánál; segélyt ugyan nem adott neki, hanem azt tanácsolta, hogy bocsásson német őrséget Szathmárba, Ecsedbe és más, magyarországi váraiba. 1659-ben a nagyvezír megintette a császárt, hogy ne segítse Rákóczyt, ha a békét fenn akarja tartani. De a császár mindennek daczára mindinkább beleelegyedett Erdélynek s az erdélyi fejedelmeknek ügyeibe. 1660-ban a Rákóczy hívei által fejedelemmé választott Kemény Jánosnak ígerte meg támogatását, sőt 1661-ben német őrséget is adott neki Székelyhídba, Kővárba és Kolozsvárba s 15,000 embert küldött segélyére. 1662-ben pedig Kemény fiának, Simonnak, segélyére küldte Erdély határához Schneidau tábornokot. A nagyvezír 1661-ben újra kinyilatkoztatta a császárnak Konstantinápolyban székelő követe, Renninger Simon előtt, hogy Lipótnak Erdély ügyeibe avatkozását nem tűri. Renninger minden lehetőt elkövetett a béke fnetartására, sőt 1662 közepén Bécsből egy békeokmányt is kapott, melyet a nagyvezír, Köprülizade Ahmed, elé terjesztett megújítás végett, de sikertelenül.

És már most, az események tovább fejlődésében kövessük a török historikust, Rasid efendit, ki az események fonalát itt véve fel, így ír munkája 7. levelén :

Midőn a hitetlen németek a padisah birodalmához tartozó Erdélynek némely várait és erődeit ¹⁾ egymásután megszállották,

¹⁾ Rasid szövegében: *palanka*, a mi Ahmed Vefik pasa szótára szerint «földből és fából csinált kisebb vár, czölöpzettel körülvelt ágyútelep, sánczczal kerített helység». Magyarúl *palánk*, a hogyan a czölöpzettel körülvelt földvárakat nevezték.

többször figyelmeztetének, hogy e szenvedélyökkel hagyjanak föl és a békével ellenkező eljárástól szűnjenek meg. De mivel nem csak hogy makacsul megmaradtak a nevezett országnak megszállva tartásánál és megkárosításánál, hanem a moszlim határok felé is kezdték kinyújtani kezökét: a szultán parancsa következtében a nagyvezír gyűlést hívott össze, hogy az állam nagyjaival tanácskozzék a németek békeszegése és az ellenök indítandó hadjárat fölött. «A németeknek a moszlim területre való átlépése és ottani hódítása ismeretes dolog lévén, a Velence elleni hadjárat nem időszerű; mert Velence nem képes félelmet gerjesztő szárazföldi sereget kiállítani és a moszlim tartományoknak kárt és romlást okozni. Ellenben a német erős ellenség, most tehát legsürgősebb teendőnk a németet visszaszorítani.» Midőn a nagyvezír e véleményével egyezően beszélték a többiek is, a hadjárat határozattá lőn s e határozat és a dolog mibenléte a trón elé terjesztetett. Az uralkodó ő felsége is elfogadván e véleményt, Köprülizáde Ahmed ¹⁾ nagyvezírt nevezte ki *szerdár-i-ekrem*-mé (fővezér, generalissimus), a ki 1073 Ramazán 5-ikén (1663 márczius 21) indult el a török hadsereggel Drinápolyból Belgrád felé.

* * *

Ennyit ír Rasid a hadjárat kezdetéről s erre következnek, mint látni fogjuk, a szüntelenül megújuló alkudozások a német követekkel s a levélváltások a nagyvezír és Lobkovicz herczeg között. Ezek olvasása közben különösen két dolog ragadja meg figyelmünket. Érdekes lesz látni ugyanis, hogy minden egyes alkalommal mind a két fél a béke fentartását, illetőleg megújítását vallja céljának s mindamellet két évig folytonosan tart a háború. E törekvés a bécsi udvar részéről komoly szándék is, de a töröknek — a ki pedig legjobban hangoztatja és követeli a békét — eszeágában sincs komolyan békére gondolni s ezért folytonosan a bécsi kormányt vádolja, hogy legjobb akarata mellett sem érheti

¹⁾ Helytelen az a szokás, hogy a keresztyén írók csak *Köprüli* Ahmed-nek nevezik. Apja *Köprüli* (Mohammed) volt, ő tehát *Köprüli záde* (Köprüli fia), a mint nevezik is magok a törökök.

el a béke fentartását. A másik érdekes körülmény az alkudozások és levelek hangja. A török, hatalma és fensőbbsege érzetében, egészen más hangon ír és beszél, mint a császár megbizottja, Lobkovicz herczeg; s e hang csak közvetlenül a szentgothárdi csata előtt változik meg egy kissé, midőn is a nagyvezír valamivel szelidebb hangon beszél a német követtel és Lobkoviczczal.

A nagyvezír hadseregével, mely Hammer szerint (III. 537), 121,600 emberből állott s kíséretében 123 ágyú, 12 ostromlöveg, 60,000 teve és 10,000 öszvér volt, junius 8-án érkezett Belgrádba s két nap múlva kihallgatáson fogadja a császár követeit: Renninger Simont, kit magával hozott Konstantinápolyból, Beris kamarai tanácsost és báró Goest. Erre, a Belgrádban történt békealkura vonatkozólag, a következőket találjuk török historikusunknál:

Midőn a nagyvezír a hadsereggel, több állomás után, Belgrádba érkezett, a magas porta engedélyével ugyanide jött a három német követ is, ú. m. a Konstantinápolyban székelő követ,¹⁾ ki a hadsereg elindulása előtt, felhatalmaztatása következtében, látszólag hajlamot mutatott a béke megújítására, de az ügy elodázása levén célja, a tárgyalás alkalmával csak hiabavalóságokat beszélt; továbbá a békekötés ügyében Konstantinápolyba indúlt, de a hadsereg elindulása miatt Temesvárra, Ali pasa szerdárhoz utasított követ;²⁾ végre az a követ, a ki — midőn a németek a moszlim hadseregnek ellenök indulásáról értesültek — küldetett Belgrádba békealku céljából.³⁾ E három követ a nagyvezírral egyszerre akarván értekezni, e kedvezmény megadatott nekik. A Belgrádba küldött követ, az Ali pasához utasított követ és a Konstantinápolyban székelő, de most a hadsereggel együtt jött követ tehát a vezéri sátorba jöven, a szokás szerint számukra előre elkészített székekre ültek le.

Mikor a nagyvezír tolmácscsal kérdezte tőlük: «miért jöttetek?» — ezt felelték: «császárunktól azért jöttünk, hogy a békét a magas portával megújítsuk s az őszinte barátság oszlopait helyreállítsuk».

¹⁾ T. i. Renninger.

²⁾ Beris kam. tanácsos.

³⁾ Báró Goes.

— Hogyha császártok a béke és jóegyesség fenmaradását és megerősítését óhajtja: két évvel ezelőtt a szerződés ellenére miért építtetett új várat¹⁾ szultánunk területén? miért vitt Erdély váraiba német és magyar katonaságot önkényűleg és a jóbarátság megzavarásával? Miért dúlt föl és égetett el két év alatt annyi erődünket²⁾ és hurezolt rabszolgaságba annyi mohamedánt? Már nehányszor, midőn a Velence ellen indítandó hadjárat el volt határozva, sőt az óriási hadi készülétek is befejeztettek, útunkról visszatértettetek. Ennyi ármánykodástokat látván láttuk s mégis — midőn Konstantinápolyból elindulásunk előtt az itt jelenlevő követhet a *bas-vekil*-től³⁾ az egyezkedésre vonatkozó levél érkezett: az alattvalók érdekében a magas porta részéről hajlandóság mutatkozott a béke megújítására. De az ezen ügyben folytatott tárgyalás csak üres beszéd levén, magának a követnek habozó és halogató eljárásából egész mezítelenségében azonnal nyilvánvalóvá lett a valódi cél, t. i. a fényes portát készleltetni és a tervezett velencei hadjáratától elvonni. Miután kitudódott, hogy szándékotok csak ravaszság és fortély, azonnal megindult a hadsereg és e helyig jött. De még mindig nem késő. Ha csakugyan van császártokban hajlandóság a békére, kezetekben pedig felhatalmazás: a Konstantinápolyban történt megbeszélés szerint rontsátok le a Kanizsával szemközt, a béke föltételei ellenére épített új várat és vezessétek ki Erdélyből a német katonaságot, hogy a kiegyezés ügyét befejezhessük.

A mint a nagyvezír ilyenképen elvégezte beszédét, a konstantinápolyi követ így válaszolt:

— Császáruk azzal bízott meg bennünket, hogy az Erdélyben levő Székelyhídnak és néhány más várnak átadásával ne kösünk békét az oszmán dinasztiaival.

Ezzel a tárgyalás véget ért s mivel a Belgrádba küldött követ⁴⁾ kérte, hogy levéllel térhessen vissza, a *bas-vekil*nek szóló, ismeretes tartalmú levél adatott át neki (Rasid I, 8.).

* * *
¹⁾ T. i. Zrinivár.

²⁾ Rasidnál: *palanka*. Lásd föntebb.

³⁾ *Bas-vekil* = első miniszter, miniszterelnök — Európában, nagyvezír — Törökországban.

⁴⁾ Itt *Lobkovicz* herceg van így nevezve.

Ez volt a belgrádi békealku lefolyása, melyről Hammer csak röviden szól, megemlítve a törökök követeléseit (III. köt. 537), s mely eredményre nem vezetvén, a török hadsereg — mivel, mint a későbbi békealkudozásokból is kitűnt, a portának nem is volt komoly szándéka a béke megújítása — folytatta útját a Száván keresztül Eszék felé, miről Rasid ezt írja (I. 8.):

I.

AZ ISZLAM HADSEREGÉNEK ÁTKELÉSE A SZÁVA HÍDJÁN.

A Konstantinápolyból Dunán Belgrádba küldött ágyúkon, fegyvereken és élelmiszeren kívül Belgrádban még szükséges mennyiségű ágyú, fegyver és egyéb hadi készlet rakatott 200 hajóra és küldetett a Dunán (Tuna) Buda (Budun) felé. Azután a nagyvezír, az egész győzhetetlen hadsereggel, a Száva folyón vert hídon, átkelt a szemközt levő zimonyi partra, honnan két napi pihenés után folytatta útját. Midőn a sereg az eszéki (Öszek) síkra érkezett és tábort ütött, a hajókról elegendő mennyiségű élelem hozatott és osztatott ki, azután pedig az élelmiszereket szállító hajók tovább küldettek Buda felé. A minden hajón levő 20—30 fegyveresen kívül, Juszuf pasa indíttatott Buda felé a Duna partján nagy janicsár-csapattal, hogy őrizze a hajókat az ellenség cselétől és támadásától.

Hammer ez intézkedésekről semmit sem szól, csak annyit említ meg (III. 537), hogy a nagyvezír három hét alatt (tehát június végén) érkezett Eszékre. Itt báró Goes egy Lobkovicz hercegtől küldött levelet adott át neki.

* * *

Az Eszéken történekről így szól Rasid (I. 8. levél):

A nagyvezírtől a Belgrádba jött követtel a bas-vekilnek küldött szemrehányó s a béke és egyezés tárgyalására vonatkozó levélre válaszul a bas-vekiltől egy levél érkezett, melyben ezt írja:

Méltóztatott írni az Erdélyben kezünkben levő várak kiüri-

tésére és a Kanizsa mellett épített új vár lerontására vonatkozólag. Uram! mi nagyon csodálkozunk, hogy mindkét részről történt megállapodás nélkül azon dolgokat hogyan lehetne teljesíteni, s hogy — az általatok tanúsított mentegetőzésnek és halogatásnak reánk háritása után — mivel nincsen bizalmatok bennünk, mintegy azon gondolatban vagytok, hogy nem szándékunk a megbeszélrt és megállapított föltételeket teljesíteni. Boldogságos uram! Legyen magas tudomásodra hozva, hogy a mi nemzetünknek igazságossága ismeretes dolog és nincs rá eset, hogy ez igazságosságtól és őszinteségtől eltérve, ravaszsgot és csalást kövessünk el. Csak ti is olyan fokú igazságszeretetet tanúsítsatok és nincs legkisebb okunk sem a kifogásra és halogatásra. Ez okból most is a magasságotól érkezett becses levél tartalmát azonnal tudattam császárom ő felségével és a béke s egyetértés érdekében, a barátságos szomszédságnak megfelelően, arra törekedtem, hogy császárom az ott levő Goes tanácsosnak és Renninger ¹⁾ nevű követnek teljes hatalmat adjon arra, hogy önhatalmúlag tárgyaljanak és a mindkét részről eddigelé említett föltételeket és egyéb körülményeket megállapítsák és engedélyt arra, hogy a tárgyalás eredményére írásbeli kötelezettséget adjanak. Ezen kívül becsületemmel kezeskedem azért, hogy császárom részéről a megbeszélrt és megállapított ügyek szívvel-lélekkel elfogadtatnak és azonnal, minden halogatás nélkül teljesítettnek, valamint azért is, hogy az általa néhány év óta őrzött békét és jó szomszédságot fentartani határozott szándéka van. Ennélfogva nem kételkedünk, hogy Magasságod is, a nevezett Dsuvan és Renninger (Zengin) nevű követek szavainak teljes hitelt adva, felhatalmaztatása szerint és a tisztességnek s méltányosságnak megfelelőleg a béke megerősítésére és fentartására törekszik. Ha azonban a két állam között az óhajtott béke és barátság méltányosság szerint Magasságod által el nem fogadtatatik: az egész világ legyen a tanúja annak, hogy a netalán majd bekövetkezendő rossz állapotoknak okai mi nem vagyunk.

Midőn a Dsuvan²⁾ nevű követ és a konstantinápolyi követ az

¹⁾ Rasid szövegében hibás átirással, vagy sajtóhibából *Zengin* van.

²⁾ Rasid ezentúl *Dsuvan*-nak nevezi báró *Goes*-t, sőt így is: *Dsuvan Gosz*.

eszéki állomáson tárgyalás végett a nagyvezír sátorába mentek és az említett levelet átadták, de benne épen semmi határozott dolog nem találtatott: a nagyvezír a követeket a ketkhuda bej¹⁾ sátorába küldte tárgyalás végett. A tárgyalás kezdetén a ketkhuda bej, a nagyvezír meghagyása értelmében, ezt mondá:

— Erdély várairól vegyék le kezeteiket, a Kanizsával szemközt épített várat rontsátok le és adjátok meg szultánunknak a boldogult Szulejmán szultán idejében kelt szerződésben ígért évi 30,000 arany adót.

A követek ellenben így nyilatkoztak:

— Kötelezzük magunkat, hogy Erdélyről végképen lemondunk, a Kanizsa közelében épült várat leromboljuk; de az évenként fizetendő 30,000 arany megadására császáruk semmi szín alatt sem hajlandó. A követeléseket annál jobban szaporítjátok, minél közelebb jöttök országunkhoz.

Mint hogy a követek a harmadik föltételt nem fogadták el, Buda felé küldettek.

Hammer (III. 537) csak megemlíti a levelet s az eszéki békealkut, de szerinte maga a nagyvezír személyesen tárgyalt és alkudozott a császár követeivel, pedig Rasidból — kit első sorban idéz — mint látjuk, más tűnik ki.

* * *

Budára érkezve, a nagyvezír hadi tanácsot tartott, melyet Rasid így ad elő (I. 9.):

II.

Miután a nagyvezír a moszlim hadsereggel tábort ütött a budai mezőn, Zil-hidse 10. napján (julus 16.) a fő vezíreket, emíreket, a janicsárok agáit és más tapasztalt vitézeket sátorába híván, gyűlést tartott. «Íme, közelében vagyunk az`ellenség országának: melyik

¹⁾ *Ketkhuda* eredeti jelentése: házi gazda, paterfamilias; azután: Haushofmeister, Intendant, Geschäftsträger, Agent. *Ketkhuda bej* = belügy-miniszter.

részen lesz legalkalmasabb megátadni? Az útunkban eső Janik (Győr), Komaran (Komárom) és Újvár (Érsek-Újvár) nevű várak közül, melyik ellen induljunk?» E kérdést intézte a nagyvezír a gyűléshez, sürgetve a helyes feleletet, mire ezt válaszolták: «a parancs Urunk dolga; mi a padisah szolgálai vagyunk, bármerre utasít bennünket, szívvel — lélekkel engedelmeskedünk.» A nagyvezír pedig így folytatta beszédét:

«Ha Győr vára ellen indulnánk, ennek útjai szűkek és kövek; környékén a moszlim harcosoknak nem nagy reményök lehet zsákmányra; számtalan katona van benne és elfoglalása nagy nehézséggel és sok vesződséggel jár s föltéve, hogy elfoglaljuk, akkor is csak egy magányos várat nyertünk, de tartományt nem nyertünk. — Ha Komárom ellen indulnánk, mivel e vár mind a négy oldalról vízzel körülvett szigeten van, nemcsak nagy hidakat kellene építenünk, hanem annak a veszélynek is nagyon könnyen ki lehetünk téve, hogy azon a szigeten bekerítenek bennünket. — Ellenben Újvár meghódításra méltó, erős vár s nemcsak a császár második vezérének lakóhelye, hanem minden felől gazdag várak és városok tartoznak hozzá s nagy arany- és ezüstmányái híresek és így olyan vár, mely azon ejaletben (tartomány, helytartóság) levő várai, városai és népei miatt úgy a padisaht, mint a moszlim hadsereget gazdag zsákmány reményével kecsegteti.»

Miután a nagyvezír az Újvár ellen indulás javaslatát a gyűlés elé így beterjesztette, mindenki helyesnek találta e véleményt.

Hammer csak röviden említi e hadi tanácsot (III. 538.) A «Dsevahir-et-tevarikh» e gyűlés napját nem 10-re, hanem 17-ére, míg Ortelius két hadi tanácsról szól, 10-én és 20-án. Hammer a gyűlés napját július 23-ikára teszi.

* * *

E hadi tanácsra újabb békealku következett, melyet török historikusunk így ad elő (I. 9. lev.):

Miután az Érsek-Újvár elleni hadjárat elhatároztatott és a háborúra való készülődés befejeztetett, a béke megújítását óhajtó és a szerződészegés bélyegét viselő német követekkel az előbbi módon ismételtén folyván a béke föltételeinek megbeszélése, ezek

a magas porta részéről követelt föltételek elfogadásában most is ellenkezést és makacsságot tanúsítottak. Most, midőn már a háborúra szükséges dolgok készen voltak és az Érsek-Újvár ellen indulás elhatározott, a nagyvezír — tekintve, hogy országuknak a moszlim hadsereg által történendő elpusztítása mindenesetre tudomásukra jutott s azt gondolva, hogy ha még egyszer határozott válasz kívántatik tőlük, talán, mielőtt országukat eltiporná a moszlim hadsereg, megmentési óhajuk ok lesz a békekötésre, meg azért is, hogy a hitetlen azt ne mondhassa, hogy mikor a békére hajlandó volt, nem fogadták el — miután a táborban levő főbb tiszteket a maga sátorába összehívta, megparancsolta, hogy a követeket Buda várából hívják meg a tanácskozásra, azon czélból, hogy az átkozottaknak ellenkezését és makacsságát a nyilvánosságnak bemutassa és azt mondhassa: íme a szemrehányást tevők meg vannak bélyegezve. De mivel, a követeknek már tapasztalt ellenkezése és makacssága miatt, az ülés hosszadalmassága bizonyosnak látszott, maga a nagyvezír nem ment a sátorba, hanem az említett tisztek Ali pasa szerdárt utasították az értekezleten követelendő föltételekre nézve. Miután a megérkezett követek a számukra szokás szerint készített székekre leültek és a jelen levő tisztek előtt kifejezték hódolatukat, Ali pasa szerdár így kezdte beszédét:

— Tudva vannak elöttetek a béke megújításának ügyében Konstantinápolytól e helyig folytatott tárgyalások, melyekben a békére vezető egyetlen szavatok sem volt. Most, miután már az Újvár ellen indulás elhatározott, országotokhoz érésünkig csak néhány állomásnyi köz van hátra és az egész moszlim hadsereg kezébe vette a bosszúállás kardját: most mit szóltok, van-e a béke érdekében elfogadható szavatok, vagy állhatatosan megmaradtok előbbi makacsságotoknál?

A követek így válaszoltak:

— Hiszen mi épen azért jöttünk. Miért nem egyezhetünk meg?

Ali pasa pedig folytatta:

— A Szulejmán szultánnal történt egyezséget, vagy pedig az Ali pasától ajánlott egyezséget akarjátok-e? Ha Erdélyből a német katonaságot ki nem viszitek, a Kanizsa közelében épített várat le nem rontjátok és az említett egyezségekben levő szerződés követelménye szerint a magas porta részére fizetendő pénz megadá-

sára nem kötelezitek magatokat: a béke megújítása nem fogadható el.

A követek ezt felelték:

— A pénzfizetés föltételét nem fogadhatjuk el, hanem engedjétek nekünk 15 napi időt — ti a sereggel itt, Buda mellett maradván — hogy a német katonaságot Erdélyből kivezethessük és a Kanizsa közelében levő új várat lerombolhassuk.

Mire a pasa:

— Eddig mit csináltatok? Ily óriási hadseregnek ennyire jötte után még néhány napnyi halasztás kérésével csak azt akarjátok, hogy a moszlim harcosokat a czélba vett vár¹⁾ elfoglalásától elvonjátok.

Ilyenféle szóváltás és hiába való czivakodás közben az elrejtőzködött nagyvezír, ki a sátor mögül hallgatta a benn folyó haszontalan beszédet, mivel a szóváltás hosszúra nyúlta miatt már nyughatatlan volt, a sátorba lépett és így szólt a követekhez:

— Mi a béke megújítása végett vagyunk itt s mégis mind-
eddig hiábavaló beszéddel töltöttétek az időt. Ha valóban szándé-
kotok a béke megújítása: Erdélyből a német katonaságot kivezetitek,
a Kanizsa közelében levő várat lerontjátok és írásban kötelezitek
magatokat, hogy vagy a Szulejmán szultánnal történt egyezségben
megígért 30,000 aranyat, vagy a khodsa Murad pasával való egyez-
ségben kikötött 200,000 piasztert megfizetitek a magas portának.
Ha azt mondjátok, hogy a Konstantinápolyban történt tárgyalás-
kor még csak két föltételünk volt és penzkövetelésről szó sem volt:
csak üres kifogást tesztek. Mert mikor a magas porta hadserege
még otthon és nyugalomban volt, a Konstantinápolyban tett köve-
telések is elegendőknek látszottak, de jelenleg, midőn annyi temér-
dek készlet kárba veszne s ekkora győzelmes hadsereg összegyűj-
tése és a legvégső határokig vezetése után olyan egyezséget fogad-
junk el? Ha így elfogadjátok, adjatok határozott választ, hogy mi
is ahhoz képest cselekedjünk.

A követek így válaszoltak:

— Uram! ha bizonyos összeget követelnél ajándék czímén,
talán teljesítené császáruk, de a készpénzfizetésbe semmi esetre
sem egyezik bele.

¹⁾ T. i. Érsekujvár.

A nagyvezír ezután nem mutatván kedvet további tanácskozásra, e szavakkal: «menjetez, mi is folytatjuk útunkat, a merre megindultunk; történjék az, a mit a sors határozott», — a követeket Buda várába visszaküldte.

A sikertelen béketárgyalások után Hammer szerint (III. 538) hét nap mulva, Rasid szerint pedig 14 nap mulva, megindult a nagyvezír Esztergom felé. De hadd beszéljen maga Rasid (I. 10.):

III.

A nagyvezír, a határozathoz képest, a célba vett Újvár elfoglalása végett Zilhidse 24. napján (július 30.) megindult Budáról és az Esztergomnál építtetni kezdett híd elkészüléséig, négy napig táborozott a nevezett helyen. Az elkészült hídon először Ali pasa, szerdár, Gurdsi Mohammed és néhány *oda*¹⁾ janicsár menvén át, az előbb a túlsó oldalra őrizetül átküldött Kazizáde Ibrahim pasa és Kaplan pasa csapatával egyesültek. — E közben a török táborból két szolga Újvárba futott, hol Újvár kapitánya, Forgács nevű átkozott és gögös ember, a moszlim sereg állapotáról tudakozódott tőlük, mire ezek ezt mondták: «A szultáni táborban levő hadsereg határtalan számú és kész veletek élet-halál harcra. Csak-hogy, mivel *még a híd nem kész,*²⁾ ennek őrzése végett 3000-nyi ember jött át az innenső oldalra. Ha a híd elkészülte előtt oda siettek és a hídőröket megveritek: az egész oszmán hadsereget megrettentitek és nagy eredményt értek el.» Ennek hallatára Forgács 7—8000 átkozottal sietve megindult azon szándékkal, hogy a hídon átkelt őrsereget megtámadja. Azon éjjel Kazizáde Ibrahim pasa és Kaplan pasa épen az előőrsnél volt, Gurdsi Mohammed pasa pedig 500 *otlukcsi*³⁾ küldvén takarmányért, szintén fenn virrasztott.

¹⁾ *Oda* tulajdonképen: lakás, ház, szoba; azután: egy osztály katona, század.

²⁾ Hammer és Horváth Mihály szerint azzal szedték rá Forgácsot, hogy a híd *élszakadt*.

³⁾ *Otluk* = Fourage, takarmány; *otlukcsi* = fourrageur, takarmányoló.

Az alávaló hitetlenek Gurdsi Mohammed pasa sátoráig érve, mivel épen a tevékre bukkantak, ezek megriadtak s mint erre nagy kiabálás támadt, a többi katonák is fölébredtek s észrevevén, hogy az ellenség meglepte őket, az ott levő 10,000 katona mind ütközetbe bocsátkozott a hitetlenekkel. Az egetrázó Allah! Allah! kiáltásról és az Esztergomban elsütött ágyúkról az innenső oldalon levő hadi nép is értesült a túlsó részen folyó heves harcokról és mindenki lóra ült. A nagyvezír, mivel nem lehetett átmenni a túlsó partra, bevárta az ütközet végét. A túlsó részen, Ali pasa, szerdár, Gurdsi Mohammed pasa, Ibrahim pasa és Kaplan pasa vezérlete alatt levő sereg puskához nem is nyúlva, egyszerre karddal és legnagyobb hévvel rohant a hitetlenekre és úgy kardra hányta őket, hogy a 8000-nyi hitetlen seregből 5000 ember a kard martaléka lett, 1000 a moszlim harcosok kezébe kerülvén rab-szijra fűzetett, a gonosz Forgács pedig 1500 sebesült átkozottal nagy nehezen visszamenekült Újvárba.

* * *

A török hadsereg Esztergomhoz július 31-kén, tehát két nap alatt érkezett s az előhad 1074 Moharrem 1-én, azaz augusztus 5-én kelt át a hídon és a rá következő éjjel történt az ütközet. Ha a hid őrzésére előre átküldött csapat 3000 ember volt, Ali és Gurdsi pasák seregének 7000 emberből kellett állnia (Hammer szerint körülbelül 8000); mert Rasid szerint összesen 10,000 török ütközött meg Forgácsal. — De kövessük tovább Rasidot (I. 11.):

IV.

A nagyvezír ezután, 1074. év Moharrem 5. napján (1663. aug. 9.) átkelvén az esztergomi hídon, *Dsigerdilen*¹⁾ mellett ütött

¹⁾ A *Dsigerdilen* alatt bizonyára *Párkányt* kell értenünk, mely azonban Szulejmán naplójában, melyben a Bécs ellen 1529-ben indított hadjáratát írta le, *Porokan*-nak van nevezve. Épen így nevezték a törökök *Adonyt*: *Dsankurtaran*-nak (lélekszabadító), miről a lórói szerbek *Adonyt* még ma is *Dsonkutaran*-nak hívják.

tábort s innen előre küldte Ali pasa szerdárt, Kaplan Musztafa pasát és Huszejn pasát, a budai *válit*,¹⁾ hogy az útban levő Zsidava (*Zsitva*) és Nitra (Nyitra) folyókon hidat verjenek. Másnap a nagyvezír is követte őket és a Zsitva partján ütött tábort s éjjelnappal személyesen ügyelt fel, hogy az ezen és a Nyitrán építendő híd minél előbb elkészüljön. A hidak elkészülte után parancsot adott, hogy 20 *oda* janicsár és 500 budai *gönüllü*²⁾ menjen át a túlsó partra a hidakat őrizni az ellenség cselétől.

* * *

Mielőtt a nagyvezír Érsek-Újvár ostromlásához fogott volna, egy levélben felszólította kapitányát, Forgách Ádámot a vár megadására. Hammer közli e levelet fordításban (III. 539.) a «Dsevahir-et-tevarikh» után. Rasid így adja elő Érsek-Újvár ostromát (I. 11—13.):

V.

ÚJVÁR OSTROMA ÉS ELFOGLALÁSA.

Miután a vár elfoglalására minden előkészület megtéetett, Moharrem 13-án (aug. 17.) pénteken éjjel megkezdődött a vár ostromlása. Egyik szárnyon maga, a nagyvezír, a ruméliai sereggel, másik szárnyon Ali pasa szerdár, harmadik szárnyon a janicsár aga, az összes janicsársággal, negyedik szárnyon Juszuf pasa, az anatóliai sereggel, ötödik szárnyon Kaplan pasa fogott hozzá, napnyugta után, a vívó árkok nyitásához. Az első éjszaka szép holdvilágos volt s a várban levő sereg sem háborgatta a mieinket az

¹⁾ *Váli* = al-király, helytartó, egy tartomány főkormányzója, a *vilajet* feje.

²⁾ A török hadsereg törzsét egyrészt a napi zsoldon levő *szipáhik* és *janicsárok*, másrészt a *hübéres szipáhik* képezték. A főbb hivatalnokok jövedelmeik arányában tartoztak lovasokat kiállítani, kiket *delik*nek neveztek. Ezekon kívül voltak a nagy számú *önkéntesek*, ú. m. a gyalog *akindsik* és *azábok* s a lovas *gönüllük* és *beslik*, kiket az állam csak háború idején tartott s látott el zsolddal és élelemmel.

árkok nyitásában; mivel pedig a második éjszaka még tiszerte világosabb volt s e világosság négy óráig tartott: minden részen tetszés szerint megnyithatták a kitűzött futóárkokat. Ezután mindkét részről megkezdődött a tüzelés, ágyúval és puskával s különösen a vár-árók szelén levő tüztelepből 400—500 hitetlen éjjel-nappal úgy szórta a golyót a moszlim harcosokra, mintha eső esett volna. Az ostrom 15-ik napján pedig, napkelte után, azon tüztelepből rendkívül sok hitetlen tört elő, hogy rohamot intézzen s a futóárkokban levő janicsárok legnagyobb része már hátrálni akart, midőn a janicsár aga őket az ellenség felé visszafordította s a várból eső módjára hulló golyózápor mellett úgy rohant rájuk, mint egy oroszlán. Ali pasa *szezbán*-jaiból¹⁾ hat zászlóalj horvát és néhány zászlóalj janicsár a futóárokból segítségére ment és kivont karddal igyekezett visszaűzni a hitetleneket. Isten segélyével nemcsak egy perc alatt visszaszorították a kijött átkozottakat az erődbe, hanem minden erejüket összeszedve, a két kaput is betörték és igen sok bátor szívű be is hatolt. Mivel az alávaló hitetlenek, nem maradhatván az erődben, egymást nyomva a hátsó kapun visszafutottak a várba, ez erődöt a moszlim sereg elfoglalta. E siker a vár elfoglalásának vérmes reményével is kecsegtetett; mert ez erőd a vár belső kapuja előtt levén, míg az átkozottak benne voltak, a várat nem lehetett tetszés szerint lövetni és szorongatni. Ezután az erődbe igen sok ágyút vittek be s innen a várat éjjel-nappal szüntelenül lövették és a benn levő hitetleneket egymás után terítették le.

Az ellenség, még az ostrom kezdete előtt, a vár egyik oldalán folyó Nyitra vizéből, széles vízvezető árok segélyével, vizet bocsátott a vár árkába. Kaplan pasa — a nagyvezír tanácsa és parancsa szerint — a *lagimdsik*-kal²⁾ a vízvezető árkot eltöltette, azután a vár árkán innen, alkalmas helyen, a vár árkánál 5—10 rőffel mélyebb gödröt ásatott s a vizet amabból ebbe vezette le.

Az alávaló császártól Újvár segélyére küldött *Montekuzuli*

¹⁾ *Szezbán* a janicsárok egyik ezredének neve volt. E szó igazi jelentése: «Hundewärter», azután «Jäger» (t. i. katona). *Szezbán basi*: egy janicsár-ezred parancsnoka.

²⁾ *Lagim* = Mine, akna. *Lagimdsi* = Minengräber, Mineur, aknász.

(Montecuccoli) nevű hitetlen számtalan katonasággal megérkezvén, midőn értesült arról, hogy a szultáni hadsereg már előbb megérkezett és ostromolja a várat, a Nyitra folyó túlsó partján telepedett le, várva az alkalmat, hogy a várba bejuthasson. Mivel pedig ezek úgy a moszlim hadsereg élelem- és takarmány-szállítóit, mint magát a hadsereget minden lehető módon háborgatták és nyugtalanították, táboruknak rohammal való megtámadása és szétszórása szükségesnek és fontosnak látszván, Kara Musztafa pasa a tatár sereggel¹⁾ ellenök küldetett. A táborukból az átkelő hely őrizetére kirendelt 400—500 hitelent a vitéz tatárok egy perc alatt szétverték és leölték. Mihelyt a táborban levő hitetlenek tudomást vettek e dolgról, az istentől beléjük oltott félnék természetökből kifolyólag, futottak vissza országuk felé. A futásban hátramaradt néhány ezerátkozottat menekülni hagyva a kard éle elől, a táborban maradt határtalan zsákmánynak részesei lettek. E fényes győzelem után az ellenségnek semmiféle ármányától és cselvetésétől többé nem tarthatván, a moszlim sereg teljes biztosságban folytathatta a várnak megkezdett ostromlását.

Mivel nyilvánvalóvá lett, hogy ha ágyúval és puskával működnek, az ostromlás igen sok ideig tart: hadi tanács tartatott, melyben belátták, hogy a várnak mielőbbi elfoglalása czéljából helyesebb lesz földből töltéseket csinálni, mert hiszen — hála istennek — van elég ember a táborban. A nagyvezír tehát a hadosztályait négy csapatra osztotta, hogy azok felváltva ügyeljenek fel a föld hordására. Az első csapatban volt a nagyvezír, a *ketkhudával*²⁾ és a környezetéhez tartozó emberekkel, a másodikban Ahmed pasa, defterdár, a maga környezetével, harmadikban a *muteferrikák*³⁾ és *csausok*,⁴⁾ negyedikben a lovasság és *szilahdarok*⁵⁾. Hu-

¹⁾ A krími khán fia, Ahmed giraj szultán, ugyanis az ostrom 11-ik napján érkezett a nagyvezír táborába 100,000-et meghaladó tatárral s követte ezt öccse, Mohammed giraj, 15—20,000 kozákkal.

²⁾ Jelentését lásd előbb, 372. l. jegyzetében.

³⁾ A szultán környezetéhez tartozó és kíséretében levő főbb tisztek.

⁴⁾ *Csaus* = altiszt, őrmester.

⁵⁾ *Szilahdar*, vagy *szilihadar* tulajdonképen: Waffenträger; údvári tisztek. Ahmed Vefik pasa szótára szerint az első rendes lovas század.

szejn pasa, budai várparancsnok — néhány kerületi kormányzóval együtt — bízott meg minden csoport öröködésének és változásának fő felügyeletével s ő a hadi nép buzditása és serkentése végett éjjel-nappal verette a dobokat és fuvatta a trombitákat. A nagyvezír pedig minden nap és minden éjjel megkerülvén a futóárkokat, serkentette a katonaságot.

A *lagimdsik*, a magas parancs értelmében már előbb megkezdett aknákat átvezették a várárkon s midőn az ellenség a vár falához közeledésüket észrevette, éjjel-nappal szakadatlanul szórta az ágyú- és puskagolyót; de a *lagimdsik*, valódi halálmegvetéssel, az aknákat egészen a vár faláig vitték. Azonban a hitetlenek is félvén az aknától, a föld alatt lesben álltak s végső intézkedésre lévén szükség, azon tanakodtak, hogy mitévők legyenek. A jobb szárny *alajbége*¹⁾ — ki néhány nappal előbb neveztetett ki, két lófarkkal, ruméliai válinak — azt tanácsolta, hogy a váron rést törvén, alája gerendákat kell helyezni s mikor tűz vettetik bele, a falat összerombolja. Az említett pasa, ki már sok ostromot látott, a *lagimdsik*at erre megtanította s a próbatételre parancs adatott. Valóban 20 rőf hosszú és 1½ rőf mély gödröt ástak a várfal alá s gerendákat helyeztek; azután tüzet vetettek bele s a falnak e fölött levő részét 3—4 faltörő ágyúval döngölték és a fal, a rajta levő, harczoló hitetlenekkel a vár árkába omlott le. De mivel a fal 10 rőfnél szélesebb volt, nem lehetett rajta tetszés szerint rést ütni, ezért a *lagimdsik* az állva maradt rész alá is ástak aknát s még mielőtt ez kész lett volna, a bátorszívű harczosok a résről a vár ormára intéztek rohamot. Midőn az ellenség látta, hogy az essőként hulló ágyú- és puskagolyók daczára is, félelem nélkül, mily serényen rohanják meg a várat, belátta, hogy ha a megkezdett aknák még egy rést ütnek, a vár el van veszve és ők mindnyájan a boszszuálló kard áldozataivá lesznek; ezért — gonosz lelkeiket megmentendők — elhatározták, hogy a várat feladják.

1074 Száfár hó 21. napján a vár ormára fehér zászlót tűzvéni és két hitelent küldvén ki, néhány föltétel mellett a vár átadását nyilvánították ki. E föltételek következők: 1. személyük és vagyonuk legkisebb sérelme nélkül szabadon elmehessenek; 2. ne legye-

¹⁾ *Alaj bége* = lovas százados.

nek kényszerítve a török táboron, vagy a tatár sereg mellett elvonulni; 3. málháik elszállítása végett 1000 szekér adassék nekik; 4. adassék nekik egy levél, mely bizonyítsa a császár előtt, hogy a vár megvédésére minden lehető megtettek; 5. míg a hitetlenek serege ki nem vonúl a várból, a moszlim sereg ne menjen be; 6. adassék nekik elegendő élelmi szer; 7. sebesülteik felgyógyulásukig Újvárbán maradjanak s az után bocsáttassanak el; 8. Elvonulásuk alkalmával dobszó és kibontott zászlók mellett mehessenek el. Midőn e nyolcz föltétel a diván tolmácsa közvetítésével a nagyvezírnek értésére adatott, ez így válaszolt:

— Vagyonotokat és személyeteket nem bántjuk, nem kívánjuk, hogy a táboron keresztül vonuljatok el s a többi kérelmeteket is megadjuk, csak hogy egy napi eleséget és csak 400 szekeret adunk s Komáromig szállítunk benneteket. Ha nem szégyenlitek, ám menjetek dobszóval és zászlókkal. Azonban a réseket és a vár ormaid még ma elfoglaljuk és őriztetjük.

A két ember visszament a várba s ismét jöven, hírül hozta, hogy a föltételeket ilyen módon elfogadták. Ekkor Komáromból két embert hoztak és mikor a vár védésében tanúsított buzgalomuk bizonyítása végett kezeseket kértek, a nagyvezír a maga agái közül két agát adott át s a hitetlenek is két embert hoztak a magok részéről. Miután az említett föltételek végrehajtottak és e szép vár minden készletével átadatott a moszlim hadseregnek, a nagyvezír az uralkodó ő felségét részletesen értesítette a történt győzelemről.

Miután az elfoglalt Újvár várának megrongált helyei kijavítottak, a vár árcai az oláh- és moldvaországi sereggel kitisztítottak és hat ágyú, meg egyéb hadi készlet vitetett a várba: elhatározottat a téli szállásra való visszatérés.

THÚRY JÓZSEF.